

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Лілія РУДЕНКО
(Ніжин)

Щедра спадщина Пармена Забіли

Уже більше 125 років однією з мальовничих візитних карток Ніжина є пам'ятник безсмертному Миколі Гоголю. У ніжному мереживі весни, у шаленому буйстві зеленого літа, у золотокарбованих арабесках осені та сніговому спокої зимової графіки «визначено» йому «чудовою владою» скульптора Пармена Забіли милувати око невимовною гармонією та красою, надихати художників, фотографів, поетів.

На відміну від багатьох пам'ятників, перед якими відчуваєш прикру невідповідність між величним духовним світом людини і вбогістю «художнього» втілення її образу в застиглій маріонетці, де велич людська підмінюється розмірами мармурової брили і за помпезністю губиться особистість, робота Пармена Забіли повертає нас думкою до замріяного, таємничого генія Гоголя: «...определено мне чудной властью...». Ledь схиливши голову, пильно й очікувально вдивляється він у навколишній світ, ревізуючи наші душі: чи не мертві?

Життя і творчість нашого земляка – академіка скульптури Пармена Петровича Забіли (Забелло) (1830-1917) викликала і викликає неабиякий інтерес шанувальників-аматорів і мистецтвознавців. Він народився у селищі Монастирище (тепер Ічнянського р-ну на Чернігівщині). Слід зауважити, що Ічнянщина взагалі «врожайна» на скульпторів. Так, славетний автор пам'ятників герцогу де Ришельє в Одесі, князю Мініну та громадянину Пожарському в Москві, Ломоносову в Архангельську – Іван Мартос (1754 -1835) – уродженець Ічні.

Пармен Забіла походив з відомого чернігівського мистецького роду, до якого належали поет Віктор Забіла (дядько скульптора), оперна співачка Наталя Забіла-Врубель – дружина художника Михайла Врубеля, а також берегиня, муза та дружина художника Миколи Ге – Ганна Петрівна Забіла, сестра Пармена. З Миколою Ге Забіла потоваришував ще за навчання в Петербурзькій Академії мистецтв. Дружні стосунки, спільний пошук нових шляхів у мистецтві згодом зміцнилися родинними зв'язками.

НІЖИНСЬКА СТАРОВИНА

Для творчості Пармена Забіли, як і для багатьох скульпторів та художників XIX ст. характерним було проходження трьох етапів становлення. Перший, пов'язаний із роками навчання у Петербурзькій Академії мистецтв (1850-1854) у Миколи Піменова, зводився до засвоєння міцних професійних основ майбутньої спеціальності. Результатом було одержання великої та малої срібних конкурсних медалей, які надавали можливість продовжити навчання за кордоном. Із 1854 р. починається «римський період» творчості митця у якості пенсіонера Академії в Італії. Довгий час, у 1854-1872 роках, П.Забіла жив і працював у Римі та Флоренції. Більшості його творів цієї доби притаманна легка, дещо розважальна «сюжетика італіянізуючого змісту». Прикладом може служити робота «Італійка зі скринькою» (1863) – граційна красуня у плавному русі на мить зупинилась, милуючись дарунком. Серед відомих російському глядачеві тогочасних робіт «Наяди», «Ревека біля колодязя», «Горе», «Христос у Гефсіманському саду». Але переважна більшість скульптур, створених П.Забілою за 18 років життя в Італії, розійшлися музейними галереями та приватними збірками і відомі світу як роботи талановитого італійського майстра Забелло. Водночас, творчі зв'язки скульптора з Батьківщиною не пориваються. У 1870 р. він виставляє у Петербурзі роботу, яку публіка одностайно нарікає «Тетяною» – за ім'ям пушкінської героїні: зворушливо милий портрет замріяної дівчини з книгою. Досить часто роботи Пармена Забіли ставали предметом загального захоплення і глядачі давали улюбленим творам нові імена не менш улюблених літературних героїв. Вищезгадана «Італійка...» стала зватися «Джув'єттою».

Пам'ятник М.В.Гоголю в Ніжині
Фото зроблене в день відкриття (17.09.1881)

Пам'ятник М.В.Гоголю в Ніжині
Гравюра Рашевського з фото С.Прилужського (1893)

Поряд із роботами сюжетно-декоративного плану, в доробку майстра з'являються портрети сучасників, знаменуючи новий творчий етап. Представлені на Академічній виставці бюст В.А.Кочубея, портрети родини Голови Російського Технічного товариства П.А.Кочубея засвідчили непересічну обдарованість Забіли-портретиста і принесли скульптору звання академіка (1869). Ці портрети – великі мармурові барельєфи-медальйони із зображеними у профіль обличчями. Найбільш

Пам'ятник М.В.Гоголю в Ніжині
Фото Серебреніка (початок XX ст.)

удалий портрет дівчинки, зроблений у більш високому рельєфі, що оживлює світлотіньову обробку поверхні мармуру і створює неповторно ніжний образ дитинства. До цієї надзвичайно складної техніки портрету, якою майстер володів віртуозно він повертався неодноразово. В цій техніці виконаний автопортрет П.Забіли, подарований землякам-ніжинцям.

Мистецтвознавці пов'язують з ім'ям академіка скульптури Пармена Забіли настання нового етапу розвитку російського скульптурного портрету, якому притаманні внутрішня експресивність, вільна, невимушена манера ліплення, відмова від фіксації другорядних рис і аксесуарів, а головне – посилена увага до складного внутрішнього світу людини. П.Забіла створив цілу галерею чудових портретів видатних діячів культури XIX ст.: статуя О.Пушкіна, два бюсти Т.Шевченка, бюсти О.Маковського, Ю.Рєпіна, І.Тургенєва, М.Некрасова, М.Салтикова-Щєдріна та інші.

Серед портретів, створених П.Забілою, особливе місце займає портрет О.І.Герцена (близько 1872 р.). За одностайною думкою численних мистецтвознавців і митців кількох поколінь – це найкращий скульптурний портрет другої половини XIX ст., шедевр російського мистецтва (позаяк, і українського також). Образ Герцена сповнений глибокого внутрішнього змісту. В суворих рисах обличчя, в погляді, різких зморшках, що перерізують чоло – промені напружена думка, могутня сила волі. Пам'ятник встановлено на могилі Герцена в Ніцці (Франція), статуя у повний зріст (у складках одягу на звороті правого плеча слід пошукати автопортрет П.Забіли – *авт.*).

Прижиттєвий портрет Пармена Забіли

«Автограф» Пармена Забіли у складках плаща бюсту М.В.Гоголю
Фото О.Г.Василенка (сучасне)

Улюблений ніжинцями пам'ятник Миколі Васильовичу Гоголю був відкритий 17 вересня 1881 р. Це був перший у Росії пам'ятник Гоголю та перший у світі пам'ятник письменнику-українцю. Ініціаторами створення пам'ятника, були колишні випускники Юридичного ліцею кн. Безбородька, викладачі та студенти наступника попереднього – Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька, передова громадськість Ніжина. Випускники Ліцею – член Ніжинського окружного суду І.Дейнека, предводитель ніжинського дворянства В.Тарновський-молодший й інші заручилися підтримкою відомого вельможі В.Кочубея та домоглися дозволу Міністерства внутрішніх справ на спорудження у Ніжині бюсту М.В.Гоголю.

Був створений спеціальний комітет, головою якого обрали І.Дейнеку. До складу комітету Почесними членами увійшли І.Тургенев, М.Гербель, О.Островський, В.Короленко, Д.Григорович, М.Костомаров, міністри освіти та внутрішніх справ Російської імперії, а також директор Ніжинського інституту М.Лавровський, професор інституту І.Сребницький та колишній учитель М.В.Гоголя по Ніжинській гімназії вищих наук – І.Кулжинський. Гроші на пам'ятник збиралися студентами інституту за підписними листами серед населення Ніжина. Студентський драматичний гурток дав дві платні вистави. Художник М.Ге зорганізував виставку художників-передвижників, всі виручені

кошти від якої (500 крб.) пішли у фонд комітету. Найбільшу суму пожертвував уже згаданий П.А.Кочубей – 1548 руб., брати Терещенки внесли 300 руб. Всього було зібрано 8 тис. 905 руб.

Напевно, ідею комітетові залучити до роботи над пам'ятником Пармена Забілу підказали М.Ге та П.Кочубей. Розроблений на той час уже досить відомим скульптором проект пам'ятника дістав високу оцінку спеціального комітету при Петербурзькій Академії мистецтв на чолі з професором архітектури М.Бенуа й академіком М.Боткіним. Бронзовий бюст і гранітний п'єдестал із рельєфним карнизом були ви-

Скульптурні роботи Пармена Забіли

готовлені у Петербурзі під безпосереднім наглядом самого автора пам'ятника. Бюст був відлитий у майстерні Ботта і Шопена.

Наслідуючи давні традиції іконописців, П.Забіла сховав у складках гоголівського портрета свій автопортрет, там, де зазвичай художники ставлять свій підпис – праворуч унизу. Невелика грань під складками плаща на перший погляд видається темною і рівною. Але філігранно скомпонований та майстерно зроблений рельєф грані у певній точці огляду відкриває лик п'ятдесятирічного Пармена Забіли. Краї складок вимальовують контур профілю: чоло, горбо-

носий ніс, губи, борідку. Обриси грані окреслюють масивну, гордовито посаджену голову, з непокірним волоссям. М'які тіні модулюють опукле чоло, зачіску, широкі вилиці, глибоко посаджене око. Праворуч угорі – автограф: «П.Забелло». Нижче – дата: «1881 г.». Для порівняння наводимо прижиттєвий портрет П.Забіли, вміщений у IV томі «Настольного енциклопедического словаря Товарищества Братьев А. и И. Гранат и К°» (М., 1901).

На момент відкриття пам'ятника ніякої огорожі навколо нього не було, що засвідчує зроблений у день його урочистого відкриття фотознімок. «Пам'ятник состоит из базиса о двух ступенях из красного гранита и четырехгранной колонны из темного гранита – вышиною в 3 аршина (2,7 м – *авт.*), – на которой утверждён бюст, от-

литый из темной бронзы 1,2 аршина (0,9 м – *авт.*); сверх того памятник стоит на искусственном холмике, сделанном из кирпича; высота всего памятника с холмиком от поверхности земли, 7,5 аршин» – такий опис пам'ятнику подає І.Г.Кулжинський у статті «Город Нежин и его лицей», що була надрукована у журналі «Нива» (№40, 1893 р.). Цей опис повністю відповідає знімку 1881 р., на світлині лише цегляний пагорб прикриває дерен. Але в цьому ж номері журналу було надруковано гравюру Рашевського з пізнішого знімку 1893 р. ніжинського фотографа С.Прилужського (його фотоательє містилося в приміщенні місцевого інституту). На цьому знімку цегляний пагорб вже накритий по боках гранітними плитами, а спереду й позаду – від землі до первісної основи пам'ятника піднімаються сім гранітних сходинок.

На знімку С.Прилужського пам'ятник Гоголю вже має огорожу – по периметру встановлено масивні чавунні тумби з провислими ланцюгами. Проте, ще немає по краях ліхтарів, – вони вперше з'являються на фотографіях 1909 р., де зафіксовано один із урочистих заходів до святкування 100-річчя з дня народження М.В.Гоголя.

Досить часто авторство огорожі приписують Пармену Забілі, хоч наведені знімки сіють певні сумніви. Цілком хибним є твердження, що огорожа була виготовлена у Санкт-Петербурзі. За свідченням корінних ніжинців Віктора Берези та Діани Ноги, огорожа робилася місцевими майстрами. Ланцюги власноручно викував їх пращур – дід першого та дядько останньої, Іван Антонович Лук'яненко, потомствений – з діда-прадіда – коваль, кузня якого розташовувалася наприкінці вул. Козачої. Чавунні тумби огорожі, швидше за все, теж місцевого виробництва. Вадим Кашпровський у своїх спогадах про Ніжин пише: «мне помнится, что на территории усадьбы Мельниковых, находившейся у входа р.Остра в город (у железнодорожного моста дороги на Прилуки) находили старинное оборудование небольшого плавильного заводика».

Так, із часом талановитий твір академіка скульптури Пармена Забілі дістав гідну оправу, створену місцевими умільцями. Склався єдиний неповторний цілісний ансамбль – перлина і окраса нашого міста, данина пам'яті й відданості ніжинців генієві, що прославив себе, Ніжин, Україну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Настольный энциклопедический словарь Товарищества братьев А. и И.Гранат и К°. – Т. 4. – М., 1901.
2. Кулжинский И.Г. Город Нежин и его Лицей // «Нива» – 1893. – № 40.
3. Науковий відділ Ніжинського краєзнавчого музею, ПП-352, ф. 1173.

